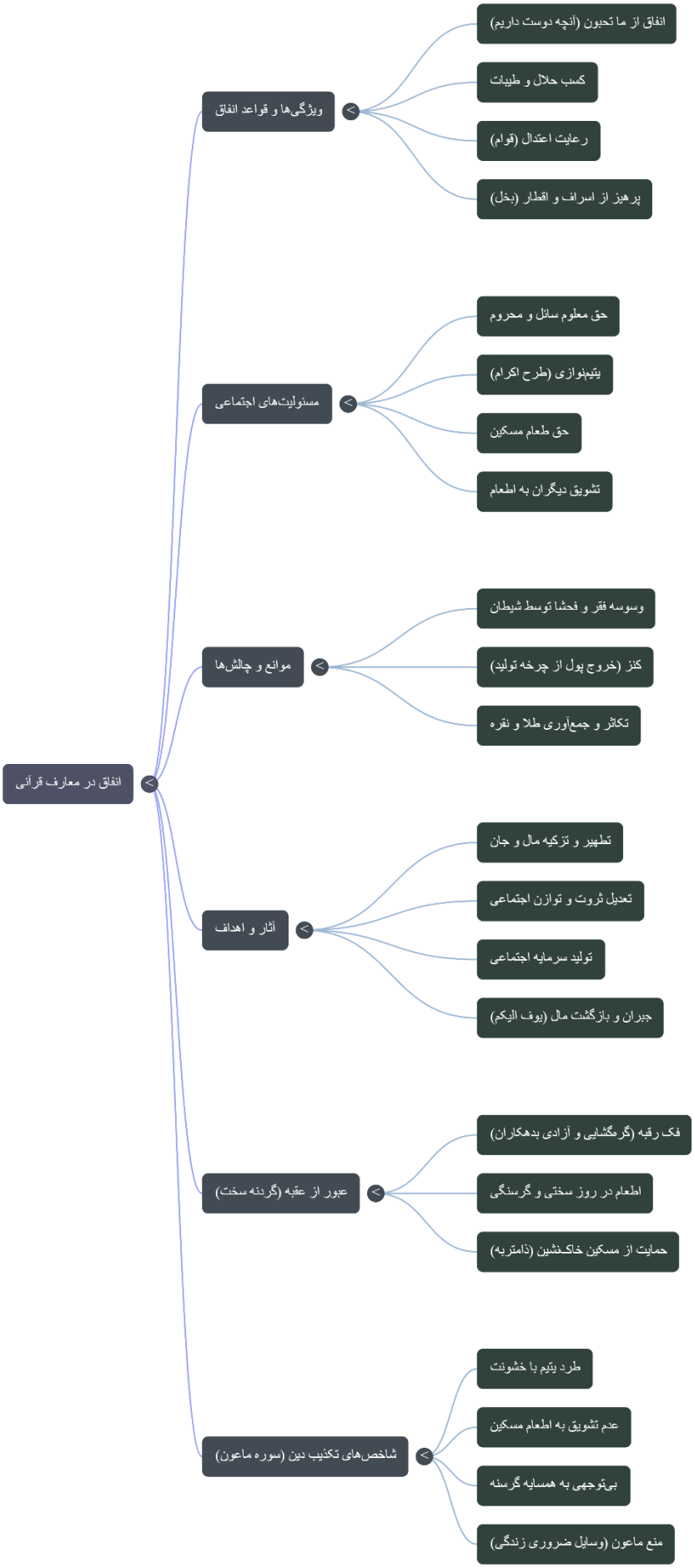
بسم الله الرحمن الرحیم

دوره اقتصاد در قرآن کریم (۱)

ثروت؛ نعمت یا آزمون؟

جلسه ششم

مدرس دوره: دکتر عادل پیغامی


انفاق در معارف قرآنی
ویژگی‌ها و قواعد انفاق
انفاق از ما تحبون (آنچه دوست داریم)
کسب حلال و طیبات
رعایت اعتدال (قوام)
پرهیز از اسراف و اقطار (بخل)
مسئولیت‌های اجتماعی
حق معلوم سائل و محروم
یتیم‌نوازی (طرح اکرام)
حق طعام مسکین
تشویق دیگران به اطعام
موانع و چالش‌ها
وسوسه فقر و فحشا توسط شیطان
کنز (خروج پول از چرخه تولید)
تکاثر و جمع‌آوری طلا و نقره
آثار و اهداف
تطهیر و تزکیه مال و جان
تعدیل ثروت و توازن اجتماعی
تولید سرمایه اجتماعی
جبران و بازگشت مال (یوف الیکم)
عبور از عقبه (گردنه سخت)
فک رقبه (گرمگشایی و آزادی بدهکاران)
اطعام در روز سختی و گرسنگی
حمایت از مسکین خاک‌نشین (ذامتربه)
شاخص‌های تکذیب دین (سوره ماعون)
طرد یتیم با خشونت
عدم تشویق به اطعام مسکین
بی‌توجهی به همسایه گرسنه
منع ماعون (وسایل ضروری زندگی)

مبانی انفاق و مسئولیت‌های اجتماعی در آموزه‌های قرآنی: تحلیل جامع

چکیده

بر اساس متون استخراج شده از معارف قرآنی، «انفاق» نه تنها یک عمل اخلاقی مستحب، بلکه یکی از کلیدواژه‌های بنیادین در حوزه اقتصاد اسلامی و شاخصی برای سنجش ایمان واقعی است. این نوشتار به بررسی ابعاد مختلف انفاق از منظر آیات قرآن پرداخته و نشان می‌دهد که رسیدن به مراتب عالی نیکوکاری (بِرّ) تنها از طریق بخشش اموال محبوب و حلال میسّر است. انفاق باید بر مدار اعتدال (قوام) باشد و از افراط و تفریط پرهیز شود. همچنین، این آموزه‌ها تأکید دارند که بخشی از اموال در اختیار مؤمنان، در واقع «حَقٌ مَعلوم» سائلان و محرومان است که نزد آن‌ها به امانت گذاشته شده. در نهایت، نادیده گرفتن مسئولیت‌های اجتماعی نظیر یتیم‌نوازی و اطعام مساکین، هم‌ردیف با تکذیب دین و عبور نکردن از «عَقَبَه» یا گردنه‌های سخت امتحانی تلقی شده است.

۱. ماهیت و ضرورت انفاق در دستیابی به کمال

انفاق به عنوان ابزاری برای رشد معنوی و عبور از وابستگی‌های مادی معرفی شده است.

- **دستیابی به مقام «بِرّ»:**

طبق آیه ۹۲ سوره آل‌عمران، انسان به حقیقت نیکوکاری و درجات عالی آن نمی‌رسد مگر آنکه از «آنچه دوست دارد» انفاق کند. این نشان‌دهنده آن است که انفاق صرفاً بخشش مازادِ نیاز نیست، بلکه ایثار از دارایی‌های ارزشمند است.

- **علم الهی:**

قرآن تأکید می‌کند که خداوند به هر آنچه انفاق می‌شود، آگاه است («فَإِنَّ اللهَ بِه عَلیم»)، که این خود متضمن پاداش و نظارت الهی بر کیفیت عمل است.

۲. اصول و ضوابط حاکم بر انفاق

انفاق در اسلام دارای چهارچوب‌های دقیقی است که از انحراف آن جلوگیری می‌کند:

الف) اعتدال و عدالت (قَوام)

بر اساس آیه ۶۷ سوره فرقان، مؤمنان در انفاق نه دچار «اسراف» (زیاده‌روی) می‌شوند و نه دچار «اِقتار» (بخل و سخت‌گیری). حد وسط و عادلانه بین این دو حالت، «قَوام» نامیده می‌شود که مایه استواری و ثبات زندگی است.

ب) پاکی و حلال بودن منبع (طیبات)

طبق آیه ۲۶۷ سوره بقره، انفاق باید از دو منبع باشد:

۱. **طَیِّبَاتِ کَسَبتُم :**درآمدهای حاصل از تجارت و کسب‌وکارهای حلال.
۲. **مِّما اَخرَجنَا لَکُم مِنَ الارض :**محصولات حاصل از زراعت و باغداری.

- **پرهیز از «خبیث»:**

تأکید شده است که نباید بخش‌های ناپاک یا اموالی که خود فرد حاضر به پذیرش آن‌ها نیست را برای انفاق جدا کرد.

۳. انفاق به مثابه یک حق اقتصادی نه یک تبرّع(بخشش بلاعوض)

یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم مطرح شده، تغییر نگاه به انفاق از «لطف» به «ادای حق» است.

- **حق سائل و محروم:**

بر اساس آیات سوره‌های ذاریات و معارج، در اموال مؤمنان، «حقی معلوم» برای نیازمندان وجود دارد. این بدان معناست که بخشی از مال در دست انسان، متعلق به او نیست بلکه امانتی است که باید به صاحب اصلی‌اش (محروم) برگردانده شود.

- **تقابل با شیطان:**

شیطان انسان را از فقر می‌ترساند تا مانع انفاق شود، در حالی که خداوند وعده مغفرت و فزونی (فضل) می‌دهد. انفاق تضمین‌کننده بازگشت خیر به خود انسان است.

۴. کارکردهای اقتصادی و اجتماعی انفاق

جلوگیری از تَکاثُر و کنز

- **تعریف کَنز:**

خارج کردن پول و سرمایه از چرخه تولید و فعالیت‌های مُولِّد (کالا، خدمات یا مسئولیت‌های اجتماعی).

- **عواقب کَنز:**

کسانی که طلا و نقره را ذخیره کرده و در راه خدا انفاق نمی‌کنند، به عذابی دردناک تهدید شده‌اند. انفاق با تزریق مال به جامعه، توازن اجتماعی ایجاد کرده و ثروت را تعدیل می‌کند.

تطهیر و تزکیه

- **نقش حاکمیت:**

بر اساس آیه ۱۰۳ سوره توبه، حاکم اسلامی موظف است صدقه (یا زکات) را از اموال مردم بگیرد.

- **اثرات:**

این اقدام باعث پاک شدن (تطهیر) مال و رشد و نِمو (تزکیه) روح و زندگی اجتماعی افراد می‌شود.

۵. تحلیل سوره ماعون: شاخص‌های تکذیب دین

این سوره تعریف جدیدی از «مُکَذِّب دین» ارائه می‌دهد که کاملاً با مسئولیت‌های اجتماعی گره خورده است. فردی که تکالیف فردی (مانند نماز) را انجام می‌دهد اما در حوزه‌های زیر کوتاهی کند، در واقع دین را تکذیب کرده است:

ردیف	خصیصه اجتماعی/اقتصادی	توضیح
۱	یَدُعُّ الیَتیم	راندن یتیم با خشونت و بی‌توجهی به نیازهای او.
۲	عدم تشویق به اطعام	نه تنها خود اطعام نمی‌کند، بلکه دیگران را نیز به این کار تشویق نمی‌کند.
۳	حق مسکین (طعام)	توجه به این نکته که طعام، حقِ خودِ مسکین است که در دست غنی مانده.
۴	ریا در اعمال	انجام کارهای نیک برای دیده شدن، نه برای رضای خدا.
۵	منع ماعون	جلوگیری از رسیدن وسایل ضروری زندگی و نعمات الهی به دیگران.

۶. مفهوم «عَقَبَه» یا گردنه سخت در سوره بَلَد

قرآن عبور از گردنه‌های سخت مسیر تکامل را در گرو انجام اقدامات زیر می‌داند:

۱. **فَکُّ رَقَبَه:**

آزاد کردن انسان‌هایی که به هر نحوی (بدهکاری، بیکاری، گره‌های زندگی) گرفتار شده‌اند و اصطلاحاً طناب بر گردن دارند.

۲. **اطعام در روز سختی (مَسغَبَه):**

بخشش در زمان‌هایی که جامعه دچار بحران اقتصادی، جنگ یا قحطی است.

۳. **توجه به اولویت‌ها:**

انفاق به یتیمان نزدیک (ذَا مَقرَبَه) و مستمندان خاک‌نشین (مِسکینَا ذَا مَترَبه).

نتیجه‌گیری

انفاق در نظام قرآنی فراتر از یک توصیه اخلاقی، یک ضرورت ساختاری برای حفظ سلامت روح فردی و توازن جامعه است. مؤمن واقعی کسی است که مال را نه دارایی شخصی، بلکه ابزاری برای عبور از عَقَبه‌های سخت زندگی و ادای حقوق محرومان می‌بیند. نادیده گرفتن این رسالت اجتماعی، منجر به خروج از دایره ایمان واقعی و افتادن در دام «کنز» و تکذیب دین می‌گردد.